ЙОСИФ ШЕЛЕПЕЦЬ

Діалектологічні дослідження В. Гнатюка

I.

Володимир Гнатюк займався не тільки фольклором, етнографією і літературознавством, але віддав він у своїх роботах певну данину й діалектології. Його діалектологічні дослідження, присвячені вивченню карпатської групи південно-західних українських говорів, появлялися майже одночасно із роботами таких діалектологів, як *І. Верхратський*[1] та *О. Брох*[2], що перші клали наукові основи їх опису і характеристики.

Питанням характеристики й оцінки південно-західних українських говорів присвятив В. Гнатюк такі свої роботи:[3]

1. *Руські оселі в Бачці,* ЗНТШ, т. XXII, Львів, 1898;
2. *Русини Пряшівської епархії і їх говори,* ЗНТШ, т. XXXV—XXXVI, Львів, 1900;
3. *Словаки чи русини?* ЗНТШ, т. XLII, Львів, 1901;
4. *До бойківського говору,* ЗНТШ, т. XLVIII, Львів, 1902;
5. *Чи бачванський говір словацький?* ЗНТШ, т. LXIII, Львів, 1905;
6. *Останки аориста в нашій мові,* ЗНТШ, т. LXIV, Львів, 1905;

Ці роботи В. Гнатюка є спеціальними його розвідками в галузі української діалектології. Певні діалектологічні питання висував він і в рецензіях на роботи окремих мовознавців, а саме:

1. Рец. *О. Broch,* Studien von der slovakisch — kleinrussischen Sprachgrenze

[1] *Werchratskyj,* Übber die Mundart der Maramoroscher Ruthenen, Stanislau 1883; його ж: Знадоби для пізнання угорсько-руських говорів, ч. I. Говори з наголосом движимим, ЗНТШ, т. XXVII—XXX, Львів, 1889; ч. II. Говори с наголосом сталим, ЗНТШ, т. XL, XLIV, XLV, Львів, 1901.

[2] *Broch,* Zum kleinrussischen in Ungarn, »Archiw für slavische Philologie«, т. XVII; його ж: Zum kleinrussischen in Ungarn, II. Der Dialekt von Ublya, »Archiw für slavische Philologie«, т. XIX; в новій переробці ця книга вийшла п. н. «Угрорусское наречие села Убли (Земплинського комитата)», Петербург, 1899; його ж: Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn, Kristiania, 1897.

[3] Список робіт подаємо в хронологічній послідовності так, як вони появлялися друком.

im östlichen Ungarn, Viedens Rabsselskabets Skrifter. II. Historick — filosofiske Klasse, 1897, r. 5, Kristiania 1897; ЗНТШ, т. XXVIII, Львів, 1899.

2. Рец. *Ф. Карский*, Белоруссы, ЗНТШ, т. LXVII, Львів, 1907.

3. Рец. *S. Czambel*, Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. oddelenie: Osnovy a iný materiál rečový. (1. čiastka: Východoslovenské nárečie), Martin 1906, ЗНТШ, т. LXXVIII, Львів, 1907;

В. Гнатюк говорив про деякі діалектологічні питання і в своїх рецензіях на фольклорні записи інших авторів, як наприклад, в рецензії про збірник пісень М. Врабеля[4] та у вступних замітках і передмовах до «Етнографічних збірників», в яких публікував свої етнографічні та фольклорні матеріали, а також висловлював їх у своїй кореспонденції з різними вченими.[5]

Як бачимо, всі наведені діалектологічні роботи В. Гнатюка, крім одної рецензії, присвячені південно-карпатським українським говорам. Ці говори Гнатюк знав надзвичайно добре. Їх територію пройшов він хрест-навхрест. Побував він на території південно-карпатських українських говорів кілька разів, а саме: протягом 1895 — 1896, 1897 — 1898 і 1903 року,[6] збираючи фольклорний матеріал і взагалі матеріали з духовного життя південно-карпатських українців.

Спеціально матеріал для діалектологічних досліджень Гнатюк ніколи не записував, записував він фольклорний матеріал, але записував його так, щоб з нього мали користь не лише фольклористи й етнографи, але й діалектологи. Маючи у себе такий матеріал, Гнатюк не міг не виступити з питаннями, що відносились до діалектології. Якщо додамо до цього ще тогочасні культурно-історичні намагання України, втручання В. Гнатюка у царину української діалектології стане нам зовсім ясним.

II.

1. Хронологічно першою роботою В. Гнатюка, яку ми віднесли до числа його діалектологічних досліджень, була стаття **«Руські оселі в Бачці»**. По своїй суті ця стаття з діалектологією не має нічого спільного. В ній не знаходимо ніякого мовного аналізу, ніяких зауважень про мову бачванських колоністів, а лише констатування того, що бачванці — це русини (українці). До діалектологічних робіт ми віднесли її тому, що це стаття, якої не можна обминути при аналізі діалектологічної спадщини В. Гнатюка. Ніколи не будучи діалектологічною, вона дала поштовх до написання різних інших робіт і виступів не лише її авторові, але й іншим вченим. На підставі цієї статті у Гнатюка зародилися наступні його роботи, які виходили з неї, як намагання спростувати чи довести інші погляди.

2. Основною діалектологічною роботою Гнатюка є його робота **«Русини Пряшівської епархії і їх говори»**. Це робота, у якій найчіткіше і найповніше виявлена наукова методологія вченого, робота, в якій найоб'ємніше вияв-

---

[4] Угро-русски народні співанки. Издал *М. Врабель*, т. I. Співанки Мараморошски, Будапешт 1901, ЗНТШ, т. XLV, Львів, 1902.

[5] Див. *М. Мушинка*, Кореспонденція В. Гнатюка з І. Панькевичем, опубл. в цьому збірнику.

[6] *В'ячеслав Камінський*, Угорська Україна в етнографічних працях В. Гнатюка, «Записки історично-філологічного відділу ВУАН», кн. XXV, Київ, 1929 р.

лені його діалектологічні принципи, робота, кращу від якої в галузі діалектології Гнатюк ніколи більше вже не написав.

Робота «Русини Пряшівської епархії і їх говори» складається з двох частин. У першій її частині Гнатюк подав короткий нарис існування Пряшівської епархії від її заснування 1817 р. до кінця XIX ст. Одночасно він розглянув релігійну диференціацію українців Пряшівської епархії, розглянув стан її шкільництва і національні відносини на її території. Подаючи до всього цього важливі статистичні дані, Гнатюк у цій статті далі накреслив загальну картину діалектного розгалуження на території епархії. Разом з тим він порівняв українські і словацькі говори і висунув кілька своїх діалектологічних узагальнень. У другій частині роботи Гнатюк навів свої говіркові записи із 12 сіл, додавши до текстів говірки кожного села досить детальну її характеристику.

Говори Пряшівської епархії (південно-карпатські українські говори Східної Словаччини) в наведеній роботі В. Гнатюк поділив на дві групи: на говори *«руснацькі»* і *«слов'яцькі»*, які теж вважав він українськими. При цьому поділові він виходив із положення, що все населення епархії, крім польського, угорського, німецького і словацького в Гемері, є руським, тобто українським. Таким чином, Гнатюк вважав українським все населення Східної Словаччини, в тому числі і ту його частину, що явно є словацькою, а згідно з тим і говірки епархії українськими, що сьогодні нікому ні в гадку не прийде робити. Робив це Гнатюк в основному на підставі приналежності населення епархії до обряду за схемою: хто належить до східного обряду — українець і мова його українська, а хто не східного обряду, його мова не українська. Зрозуміло, що такий критерій визначування мовних відносин на території епархії не надійний і на ньому годі було спиратись діалектологові, бо він взагалі не враховував мовних даних. Годі було його вживати ще й тому, що згадана територія в мовному відношенні повністю відкрита зовнішнім мовним і культурним впливам сусідніх мов і народів. От такі були основні положення В. Гнатюка, з якими він виступив у названій роботі. Їх Гнатюк намагався точно проводити в роботі, дотримуватись їх і за всяку ціну бажав він довести їх правильність, як і правильність своєї діалектологічної концепції взагалі.

Виділивши в своїй роботі українські «руснацькі» і українські «слов'яцькі» говори, Гнатюк намагався дати картину їх взаємного співвідношення. З цією метою він визначив і навів подібності і різниці між ними. Українськими «руснацькими» говорами він назвав говори «з чистою українською мовою» (стор. 9), а українськими «словенськими (слов'яцькими)» говорами, говори, носії яких говорять «більш або менше пословаченою мовою» (стор. 9). Носіїв цих говорів Гнатюк назвав «слов'яками», які, на його думку, є українцями, а не словаками. В «слов'яцьких» говорах В. Гнатюк відмітив великі словацькі впливи.

Порівнюючи далі обидві групи говорів («руснацькі» і «слов'яцькі»), Гнатюк у названій роботі сказав, що між ними «нема також ніякої сильної різниці» (стор. 15). Трохи далі в роботі він написав: «Оба діалекти мають той самий внутрішній склад і майже ту саму лексику» (стор. 15).

Говорячи про різниці між ними, Гнатюк відмітив, що «вони не тикають внутрішнього складу мови» (стор. 15) і що вони є результатом того, що «словацька і польська мова мали сильніший вплив на діалект слов'яків,

ніж руснаків» (стор. 15). В обох наведених групах говорів Пряшівської епархії Гнатюк помітив риси, які їх споріднюють більше з галицькими лемківськими говорами, ніж із словацькою мовою.

Між «руснацькими» і «слов'яцькими» говорами В. Гнатюк визначив такі спільні ознаки:

1. Наявність наголосу на передостанньому складі.
2. Метатеза в однакових словах, напр., **коприва** і **покрива**, **гавран** і **гарван**, **Гаврило** і **Гарвило** тощо.
3. Форми альокуції **ви** та **они**, тобто **«викання»** та **«оникання»**.
4. Втрата слів, як **гаразд**, **булка**, **гречка**, **жорна**, **крісло**, **майно**, **могила**, **сорок**, **чемний**, **швець** тощо.
5. Дієвідмінювання дієслів на **-ати**: **-ам**, **-аш**, **-ат**; **-аме**, **-ате**, **-ают**.
6. Вживання під впливом словацької мови палатального **ч'**.
7. Спільне вживання деяких іншомовних слів.

Ці мовні явища «руснацьких» говорів В. Гнатюк вважав найважливішими їх спільними ознаками. Якщо піддати їх глибшому аналізу, можна бачити, що помічені вони не найщасливішим оком, що не всі вони характерні і такі типові, якими їх вважав вчений. Інші дослідники, що вивчали південно-карпатські українські говори після Гнатюка, знайшли цих рис далеко більше і описали їх далеко глибше і повніше. Четверта і сьома ознаки говорів, наведені Гнатюком як спільні, не є структурними, а шоста ознака подана у нього не так уже достатньо, бо не всі дієслова на **-а** в українських говорах Східної Словаччини мають відмічені флексії.

Далеко більше відмінних ознак, ніж подібних, знайшов Гнатюк при порівнянні «руснацьких» і «слов'яцьких» говорів. Перерахував він у роботі «Русини Пряшівської епархії і їх говори» такі відмінні ознаки:

1. Зміна приголосного **д** в складах **де**, **ди**, **ді**, **дя**, **дь** в **дз**, а приголосного **т** в складах **те**, **ти**, **ті**, **тя**, **ть** та в інфінітивних формах у **ц** в «слов'яцьких» говорах, чого немає в «руснацьких».

2. Вимова приголосного **з** в складах **зе**, **зи**, **зі**, **зя**, **зві**, **зли**, **злі**, **зні** як м'якого **ж'** (тобто **жекання**), а вимова приголосного **с** в складах **се**, **си**, **сі**, **ся**, **сві**, **свя**, **сли**, **слі**, **сні** як м'якого **ш'** в «слов'яцьких говорах», чого знов немає в «руснацьких». Крім цього, в «руснацьких» говорах у наведених складах після приголосних **з** і **с** відчувається **й**. Одночасно відмітив Гнатюк *жекання* і *шекання* в деяких складах (наведених, крім **зе**, **зи**, **зли**, **се**, **си**, **сли**) і в «руснацьких» говорах.

3. Тверда вимова приголосних **л** і **н** перед голосними **о**, **и** в «руснацьких» горах на відміну від «слов'яцьких», де вони вимовляються м'яко. У «слов'яцькому» говорі цю рису Гнатюк вважав наслідком впливу польської або словацької мов.

4. Наявність у «руснацьких» говорах голосних **і** та **ы** і їх диференціювання у вимові, чого у «слов'яцьких» немає.

5. Рефлексація праслов'янського **ѣ** в «руснацьких» говорах в **і**, а в «слов'яцьких» у дифтонг **іе** або **е**, що за Гнатюком теж є словацьким мовним впливом.

6. Вимова йотованого **а** на місці праслов'янського **ѧ** в «руснацьких говорах», а в «слов'яцьких» вимова голосних **е**, або **а**. В деяких випадках відмітив Гнатюк у слов'яцьких» говорах рефлекс **ѧ** йотоване а, напр., **язік**, **вйазац**.

7. Наявність у «руснацьких» говорах повноголосних форм **-оро-**, **-оло-**, **-ере-** і їх відсутність у «слов'яцьких». Відсутність повноголосних форм у «слов'яцьких» говорах Гнатюк теж пов'язував із впливом словацької і польської мов.

8. Зміна голосного **о** в закритому складі **в і** в «руснацьких» говорах, а в «слов'яцьких» лише в **у**. Крім цього, В. Гнатюк помітив в «руснацьких» говорах Спишу рефлекс **о** в закритому складі **и**. Помітив він і рефлекс **ы**, проте зауважив, що про нього «особисто не міг переконатись» і що подає факт з другої руки. При цьому Гнатюк іще зауважив, що в говорах Мукачівської єпархії є рефлекси закритого **о**: **у**, **і** та **и**. Як бачимо, Гнатюк відмітив не лише монофтонг **і<о**, але й відтінки **у<о**.

9. Відмітив Гнатюк у «руснацьких» говорах вставне **о** (в суфіксах **-ок-**, **-оть-**, **-ог-**, **-ол-**, **-он-**), яке випадає в непрямих відмінках на відміну від «слов'яцьких» говорів, у яких в наведених випадках виступає голосний.

10. Наявність після шиплячих у словах **чорт, чорний** в «руснацьких» говорах голосного **о**, а в «слов'яцьких» говорах голосного **е**. Цю ознаку в «слов'яцьких» говорах Гнатюк теж пов'язував із впливом польським і словацьким.

11. Відмітив Гнатюк у «руснацьких» говорах спрощення груп приголосних **тл, дл**, яке виявляється у формах **крило, шило, мотовило, кропило** на відміну від «слов'яцьких,» у яких це спрощення не відбулося і виступають форми з **тл, дл**, напр,. **шідло, крідло, мотовідло, кропідло.** Проте певне вживання форм із **тл, дл** відмітив він і в «руснацьких» говорах, напр., **мидло.**

12. Зміна приголосного **л** перед голосними **а, о, у**, і приголосними в нескладове **ў** або **в** в «руснацьких» говорах, чого знов немає у «слов'яцьких».

13. Наявність у «руснацьких» говорах дисимілятивних форм **кісто(тісто), скіна (стіна), кіло (тіло), розґілити (розділити), сварба (свадьба), неборе (небоже)**, які в «слов'яцьких» говорах виступають як **цеста, сцена, цело, роздзеліц** тощо.

14. Приголосний **р** в іменників на **-ар** в «руснацьких» говорах м'який, напроти як у «слов'яцьких» він твердий.

Далі В. Гнатюк помітив ще такі відмінні риси між «руснацькими» і «слов'яцькими» говорами:

15. Закінчення іменників середнього роду в «руснацьких» говорах **-е**, а в слов'яцьких **-о**. Напр., **поле (польо і пол'е?), яйце (яйцо?), лице (ліцо), місце (месцо і место).**

16. Віддієслівні іменники в «руснацьких» говорах закінчуються на **-а, -'а**, а в «слов'яцьких» на **-е, -'е**, напр.: **писаня, шитя, житя (пісанье, шіце, жіце)**, за аналогією до яких появилися за Гнатюком в «слов'яцьких» говорах ще форми типу **суменье, льісце, шьмеце.**

17. Іменники, які вживаються тільки у множині, в «руснацьких» говорах мають флексію **-и** або **-і**, а в «слов'яцьких» мають **-е**, напр., **граблі, ножиці/грабльe, ножніце.**

18. Закінчення в «руснацьких» говорах прикметників ч. р. в однині **-ый, -ого, -ому**, а в множині **-і**, а в «сло'яцьких» говорах **-і, -его, -ему** в однині, а в множині **-е**; іменники ж. р. в «руснацьких» говорах мають флексії **-а, -ойі** в однині, а в множині **-і**, а «слов'яцькі» говори мають флексії **-а, -ей** в однині, а в множині **-е**.

19. Як подібну до попередньої різниці відмітив Гнатюк в обох групах говорів різне відмінювання займенників. В «руснацьких» він відмітив форми **його, йому, того, тому, тоти (тоті), мойого, мойому, мойі, твойого, твойому, твої**, а в «слов'яцьких» їм відповідають форми **йего, йему, тего, тему, тоте, мойего, мойему, мойо, твойего, твойему, твойо.** Ті самі різниці відмітив Гнатюк і в енклітичних формах займенників.

20. Перша особа однини дієслів у «руснацьких» говорах закінчується на **-у, -ю**, а в «слов'яцьких» говорах на **-м.** Закінчення **-м** у першій особі однини в «руснацьких» говорах Гнатюк відмічає тільки в дієслів на **-ати.**

21. Дієслова в третій особі однини та множини в «руснацьких» говорах мають флексію **-т** або **-ть.** В «слов'яцьких» говорах цієї флексії немає.

22. Різниці у дієвідмінюванні допоміжного дієслова бути.

23. В «руснацьких» говорах вживається відносний займенник **што**, у «слов'яцьких» займенник **цо**, який за Гнатюком міг виробитися під впливом як польської мови, так і словацького **чо.**

24. Різняться «руснацький» і «слов'яцький» говори і в лексиці.

У роботі «Русини Пряшівської епархії і їх говори» В. Гнатюк нарахував 24 ознаки, за якими «руснацькі» говори відрізняються від «слов'яцьких». Як ми могли бачити, це істотні ознаки. Декотрі з них є сьогодні основними критеріями розгалуження слов'янських мов на групу східнослов'янську і західнослов'янську, деякі з них є на одному боці системними явищами української, а на другому боці словацької мов, і, таким чином, дають усі критерії для того, щоб точно визначити, що в говорах українське, а що словацьке. От ці ознаки, які могли бути та які повинні були бути критеріями поділу говорів, Гнатюк не дуже поспішав брати до уваги, хоч і зауважував, що «за якийсь час не буде певно підстав зачисляти слов'яків до русинів, лише до словаків» (стор. 12).

Ознаки, які навів Гнатюк у своїй роботі «Русини Пряшівської епархії і їх говори» і які він визначив чи уже як спільні або як відмінні в обох говорах, він як дослідник не узагальнив і не зробив на їх підставі висновки, які б відповідали зібраним ним же самим мовним даним.

При діалектному членуванні і класифікації говорів Пряшівської епархії (південнокарпатських українських говорів Східної Словаччини) в названій статті Гнатюк взяв до уваги не мовні дані, не те, що мав би брати, а взяв він дані етнографічні, в основному національне самопочуття носія говірки, яке тоді було досить хитке і невироблене. Діалектологічні дані, які б вони не були важливі, відсував Гнатюк на задній план. Цим він припустив висновки, яких жоден діалектолог не сміє робити; проте в такому підході до матеріалу тут у Гнатюка треба добачати й певне раціональне зерно, а саме раціональні тенденції врахування в діалектному дослідженні трьох компонентів — мовного, етнографічного та соціального, які ставить і сучасна наука відносно уможливлення кращого пізнання народної мови. От це в діалектологічному методі В. Гнатюка не відповідає духові науки нашого часу, проте відповідає тим методам і науковим настановам, які часом були панівними тоді у науці.

Друга частина роботи В. Гнатюка «Русини Пряшівської епархії і їх говори» присвячена виключно «руснацьким» українським говорам. У вступі до цієї частини Гнатюк висловив думку про перехідні говори між українською і словацькою мовами, але своє твердження він не деталізував і ніяк

не конкретизував. В самих «руснацьких» говорах він відмічав великі відмінності і запримічував, що «в кожному селі, де я був, інший говір» (стор. 49). Цю диференціацію в області «руснацьких» українських говорів Гнатюк, як і молодограматики, пояснював тим, що «на поділ мови . . . вплинув найбільше неприступний, гористий терен» (стор. 14) і що «ним лишень можна пояснити те величезне число говорів, якого не знаходимо ніде на землях, залюднених русинами» (стор. 14).

Після коротких вступних зауважень В. Гнатюк у цій частині своєї роботи подав характеристику говірок сіл **Чертіжного, Шамброна, Сулина, Великого Липника, Орябини, Свидника, Літманової, Якуб'ян, Кремпах, (Кремна) Кружльової** та **Мальцова** щодо фонетичних і морфологічних властивостей.

З територіального боку в роботі «Русини Пряшівської епархії і їх говори» В. Гнатюк дав характеристику говірок із більш-менш суцільної території Старолюбовнянщини та характеристику досить віддалених від Старолюбовнянщини говіркових пунктів *(Чертіжного, Свидника, Мальцова і Кружльової)*. До характеристики кожної з говірок Гнатюк подав і тексти, так що його характеристику можна конфронтувати із ним же записаними текстами. В цьому відношенні слід запримітити, що записані Гнатюком тексти дають більші можливості характеристики говірок, ніж він сам їх використав.

Закінчуючи огляд роботи Гнатюка «Русини Пряшівської епархії і їх говори» і її оцінку, підсумовуємо, що в південно-карпатських українських говорах В. Гнатюк помітив не лише звичайні рефлекси голосного **о** в закритому складі, але й рефлекси носового голосного **ѧ**, а та **і**[8] та помітив цілий ряд рис і властивостей окремих говірок, які існують лише в окремих із них і які творять їх специфічну вартість. В цьому відношенні для кожного сучасного дослідника говірок названих населених пунктів Гнатюк дав приклад досить детального говіркового аналізу, на який і сьогодні можна ще спиратись. Подана Гнатюком характеристика говірок окремих сіл і сьогодні може бути добрим поштовхом до створення монографій про окремі говірки або їх групи та поштовхом до створення робіт, які б підсумовували історичний розвиток наведених говірок за пройдене півстоліття, тобто роботи, спробою якої була робота П. Бунганича «Говірка села Вублі в порівнянні з її записом О. Броха 1896 р.»[9]

В центрі уваги роботи В. Гнатюка «Русини Пряшівської епархії і їх говори» були проблеми відношення «руснацьких» говорів до «слов'яцьких» та характеристика деяких говірок із території «руснацьких» говорів. Для дослідників і взагалі для дослідження українських говорів Східної Словаччини важливіша друга частина його роботи. Гнатюк робив би кориснішу роботу, якби далі продовжував свою роботу в напрямі, що його видно у другій частині названої статті. Але в нього переважили ідеї, які він висунув у першій частині роботи, а саме: взаємовідношення «руснацьких» говорів до «слов'яцьких» і обмотивовування погляду, що «слов'яцькі» говори є українськими не за мовними даними, а етнографічними та фольклорними.

---

[8] В наш час детально ці рефлекси пояснив *В. П. Латта* в роботі: «Рефлексы носовых в украинских говорах Восточной Словакии», »Sborník Fil. fak. Univerzity Komenského, Philologica«, 11—12, Bratislava 1959—1960.

[9] *П. П. Бунганич*, Говірка села Вублі в порівнянні з її записом О. Броха 1896 р., ж. «Дукля», № 1, Пряшів, 1956 р.

Цими проблемами Гнатюк на шкоду науки не перестав цікавитись, а продовжував їх висувати і далі в інших своїх роботах.

3. Другою роботою Гнатюка, написаною ним на підставі тих же міркувань, що й попередня робота, була його досить велика стаття **«Словаки чи русини?»**. Ця робота Гнатюка в розумінні суто діалектного дослідження з діалектологією теж має досить мало спільного. Вона появилася у вченого не в результаті його діалектологічних занять, а як відповідь на рецензії його роботи **«Руські оселі в Бачці»**, в якій він розглянув життя і побут колоністів із кол. Північної Угорщини (теперішня Східна Словаччина) в Бачці в оселях Керестур, Коцур, Старий Вербас, Новий Сад та інших і в якій цих колоністів, не проаналізувавши їх мови та подавши зразки їх народної творчості, просто відніс до русинів (українців). Найважливішими рецензіями і відгуками на цю статтю Гнатюка були рецензії проф. Соболевського та проф. Пастрнека. **Соболевський** у своїй рецензії під назвою **«Не русские, а словаки»**,[10] розглянувши статтю Гнатюка «Руські оселі в Бачці» та інші записи із бачванської території, висловився, що бачванський говір словацький, пишучи, що бачванці «говорять досить чистим словацьким говором із незначною домішкою руського і польського елементу».[11] Це своє твердження Соболевський побудував на підставі того, що: «У них (бачванських русинів) нема зовсім повноголосся; **т** переходить у **ц**; старе **ѣ** звучить або як великоруське **і** або як **е**; старинне **і** та **ы** звучать як великоруське **і**; малоруської зміни **е** та **о** у відомих випадках на **і**, **и**, за винятком кількох слів, немає. Зате вимовляють вони разом із багатьома іншими словаками кожне м'яке **д**, **т**, **з**, **с** як **дз**, **ц**, **ш**, **ж**; . . . форми третьої особи обох чисел без **ть**: **можу**».[12] Так само як Соболевський, і Пастрнек у своїй рецензії на сторінках журналу »Listy filologické«[13] виступив із твердженням, що бачванський говір — словацький. Він писав у своїй рецензії: «З численних зразків народної мови показується однак, що то словаки, які своє рідне (цотацьке) наріччя незвичайно чисто переховали . . .»[14] Пастрнек у рецензії на роботу Гнатюка «Руські оселі в Бачці» навів 11 ознак, вибраних із Гнатюком записаних текстів. На їх підставі бачванський говір він відніс до словацької мови. На доказ свого твердження навів Пастрнек такі ознаки: наявність **ц**, **дз** замість праслов'янських **ть**, **дь**; відсутність **л** епентетичного; наявність сполучень **trat**, **tlat**; наявність сполучення **дл**; перехід **т**, **д** перед м'якими приголосними у **ц**, **дз**; перехід **с**, **з** перед м'якими у **ш**, **ж**, які, на його думку, є лише грубшою вимовою первісних **сь**, **зь**; наявність рефлексів носового **ѧ**<**а** та **е**; рефлексація довгого **е** (**ѣ**) в **і**; заміна складового **р** сполученням **ар** та **ер**; наявність незмінного **л**; в дієслів першої особи флексія **-м**, яка є і в інших словацьких говорах.[15] Такі ознаки бачванського говору навів Пастрнек у своїй рецензії на статтю Гнатюка «Руські оселі в Бачці». На їх підставі зробив він такі висновки: «Ця коротка характеристика вистачить, на мою думку, на доказ,

---

[10] *О. Соболевський*, Не русские, а словаки, ж. «Этнографическое обозрение», Москва, 1898, № 4, стор. 147 — 149.

[11] Цит. із Соболевського за названою роботою Гнатюка.

[12] Цит. із Соболевського за названою роботою Гнатюка.

[13] Listy filologické, Praha 1898, z. 5.

[14] Цит. за роботою В. Гнатюка.

[15] Цит. за роботою В. Гнатюка.

що мова керестурських колоністів словацька. Із-за того праця п. Гнатюка стає дуже важливим . . . дуже бажаним внеском до словацької діалектології.»[16] Оці дві рецензії цих двох слов'янських філологів, одного росіянина, а другого чеха, викликали появу статті Гнатюка «Словаки чи русини?». В цій статті Гнатюк обміркував твердження своїх опонентів і ще раз виступив із своєю думкою про те, що бачванський говір український. Він детально зупинився на кожному закидові Соболевського і Пастрнека і дав їх спростування. Наявність 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 рис, наведених Пастрнеком, Гнатюк відмітив в українських говорах, а саме у говорі заміщанців, який був описаний Верхратським, і так само у говорі долівськім та в інших південно-карпатських українських говорах.[17] 11. рису Пастрнека відмітив Гнатюк у галицьких говорах, про 3 сказав, що вона є залишком староруської мови. Так спростувавши твердження проф. Соболевського та Пастрнека, Гнатюк у статті «Словаки чи русини?» написав: «Як бачимо з того, філологічні висновки проф. Пастрнека та проф. Соболевського не дуже так промовляють за те, аби говір бачванських русинів уважати без застереження . . . словацьким». (стор. 16). Полемізуючи далі із своїми опонентами, Гнатюк у бачванському говорі відмітив аж 60 мовних ознак (зміни окремих звуків, вставні звуки, явища асиміляції і дисиміляції, явища палаталізації і диспалаталізації, поява протетичних приголосних, занепад окремих приголосних, наголос тощо), які властиві й іншим українським говорам. Наводячи їх у цій своїй роботі, Гнатюк зауважив: «. . . діалектологія наша не оброблена ще, відповідно на цілім своїм просторі, . . . досліди, пороблені на всій полосі, де стикаються русини із словаками і поляками — східна язикова група з західною — дали б результати, що ще більше промовляли б проти думки проф. Пастрнека та Соболевського» (стор. 21).

Крім полеміки із своїми опонентами, В. Гнатюк у статті «Словаки чи русини?» подав ще детальний огляд літератури про бачванських русинів, історію їх колонізації у Бачці і разом з тим торкнувся питання про національну приналежність уніатів Східної Словаччини (Пряшівської епархії), йдучи слідами, визначеними ним в роботі «Русини Пряшівської епархії і їх говори» і враховуючи всю літературу про них, яка з'явилася у той час (дискусія про них на сторінках журналу »Slovenské pohľady« за 1895 р. між редакцією журналу і Мішиком, погляди якого Гнатюк прийняв і оцінив як найоб'єктивніші і найправдивіші).

В діалектологічній концепції В. Гнатюка стаття «Словаки чи русини?» є нічим іншим, ніж намаганням відстояти свою концепцію перед опонентами, відстояти свої погляди про бачванців і обгрунтувати свій погляд на мову населення західних південно-карпатських областей, які висунув він раніше у статті «Русини Пряшівської епархії і їх говори».

4. Такий же самий характер, як вищенаведені роботи, має дальша стаття Гнатюка, за назвою якої **«Чи бачванський говір словацький?»** можна думати, що вона насправді розроблює питання діалектології. Але й вона не є такою. У ній Гнатюк так само твердить, що основа бачванського говору

---

[16] Цит. за роботою В. Гнатюка.

[17] Див. *І. Верхратський,* Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів, ч. І, ЗНТШ, т. XXVII—XXX, ч. II, т. XL, XLIV, XLV, Львів, 1901; його ж: Про говір долівський, ЗНТШ, т. XXXV—XXXVI, Львів, 1900; Говір Замішанців, ЗНТШ, т. III. Львів, 1894.

і «слов'яцьких» говорів більш руська (українська), ніж словацька. Але на відміну від попередніх робіт у цій роботі Гнатюк трошки відійшов від позицій, обраних ним у раніших статтях і висловився вже, що треба «людність північних комітатів, що говорить говором ідентичним із бачванським, уважати мішаною русько-словацькою так довго, доки докладні і всесторонні наукові досліди не вирішать інакше. Супроти теперішнього стану науки про людність сеї території ні рішуче зачислювання її до русинів, ні до словаків не має певної підстави» (стор. 10). Як бачимо, немає тут у Гнатюка вже такої впевненості і такої сили, яку видно в його роботі «Русини Пряшівської епархії і їх говори» і частково в статті «Словаки чи русини?». Видно, зауваження опонентів почали трохи розхитувати мовну концепцію В. Гнатюка або скоріше він став рахуватися з ними, що є гарним доказом співробітництва слов'янських учених у галузі діалектології.

Далі у цій статті Гнатюк вказав на аналогічні до бачванського говору явища на українсько-польській і українсько-білоруській мовній смузі, конкретно на аналогічні явища в заблудівському говорі, описанім Потебнею.[18] Опублікувавши п'ять пісень із регіону заблудівського говору і одну бачванську пісню, Гнатюк у цій статті знов прийшов до висновку, що «бачванський, зглядно шариський говір не може бути словацький до степеня, щоби його зачислити рішуче до словацьких говорів» (стор. 10). От це основні думки, які висловив Гнатюк у короткій статті «Чи бачванський говір словацький?», якою завершується у нього цикл окремих статей на діалектологічні теми, присвячені мовним питанням на словацько-українському мовному пограниччю.

5. Крім наведених робіт, Гнатюк займався проблемами із словацько-українського мовного пограниччя ще в рецензіях про роботу О. Броха »Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn«, у якій так само стоїть на позиціях, висловлених ним у вищенаведених роботах. Гнатюк закидав Броху зачислювання «слов'яків» до словаків і одночасно їх говору до числа словацьких говорів. Аналогічні позиції займав він і в рецензії про книгу С. Цамбеля »Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov«. У цій рецензії Гнатюк дав високу оцінку роботі Цамбеля, пишучи про неї, що вона приносить «так багато і так цінного матеріалу для учених, як рідко котра книжка». Далі він писав, що з цієї книжки «може користати не тільки славіст, не тільки словаколог, але й чехіст, україніст і полоніст». В. Гнатюк визнав загальнослов'янське значення роботи С. Цамбеля. Але одночасно в цій рецензії він далі відстоював свої думки на мовну територію Східної Словаччини в дусі попередніх своїх робіт, закидав Цамбелю зачислювання «слов'яків» до словаків, вважаючи їх як у статті «Чи бачванський говір словацький?» уже не українцями, як робив він у перших роботах, а «національною мішаниною», «в якій видно як словацькі, так і руські елементи». Із записів закинув Гнатюк Цамбелю помилки у вимові звука **ы**.

Цією рецензією на роботу С. Цамбеля В. Гнатюк завершив свої роботи з поля українсько-словацького мовного пограниччя.

Як ми могли бачити, було у цих його роботах багато такого, що сьогодні

[18] А. А. Потебня, Заметки о малорусском наречии, ж. «Филологические записки», Воронеж, 1870.

внаслідок дальших діалектологічних досліджень, внаслідок вдосконалення методів дослідження, запису й інтерпретації матеріалу і взагалі внаслідок розвитку науки ніяк не можна вважати вірним і правдивим. З такого поля зору діалектологічні погляди В. Гнатюка зазнали серйозної критики з боку словацьких мовознавців. Вислідки робіт Гнатюка із словацько-українського мовного пограниччя заперечили Я. Станіслав[19] та згодом Й. Лішка,[20] який про дослідження Гнатюка у своїй роботі «До питання походження східнословацьких діалектів» написав: «Погляд Гнатюка сьогодні взагалі не вистоїть».[21]

6. Південно-карпатських українських говорів ще торкається стаття Гнатюка «Останки аориста в нашій мові». У цій статті Гнатюк останками аориста вважав:

а) Форму дієслова бути *(бых)*, яка згідно з ним набирає «формальної подібності до давнього аориста».

б) Дієслівну форму *повіх*.

в) Форми із значенням аориста бачив Гнатюк у формах **стисне** в реченнях типу *Стисне сову, сова ґрйаўчит*.

г) Як форму аориста відмітив Гнатюк форму *побивахом* у віршику *«Іван Великовоїнний /за одним махом/ сто душ побивахом (сто душ побиває)*.

Ця робота Гнатюка спонукнула докладніше займатись останками аориста в південно-карпатських українських говорах І. Панькевича,[22] який своєю статтею про них викликав появу статті Г. Геровського.[23] Оцінюючи названу статтю Гнатюка, скажемо, що його зауваження про останки аориста були доцільними і з ними рахується і сучасна наука, хоч чогось при цьому часто не посилається на нього.

7. Крім цих робіт з поля південно-карпатських українських говорів, написав В. Гнатюк ще одну статтю про бойківський говір під назвою «До бойківського говору». У цій статті, так як у другій частині роботи «Русини Пряшівської епархії і їх говори» Гнатюк дав опис деяких явищ бойківського говору. Подав він у ній форми відмінювання займенника *нон*, записавши їх у селі Мшанці і відмітивши в його відмінюванні дуже важливу роль звука *ы* та наголосу, які мають у його відмінюванні диференціючу роль. Далі у цій статті Гнатюк відмітив ще такі мовні явища:

а) Вживання повноголосних форм типу *терети, умерети, подерети, перети*, тобто форми, що відомі як явища другого повноголосся.

б) Вживання при формах другої особи імперативу придатка *тко*. Напр., *ходи-тко, роби-тко* тощо.

в) форми другої особи імперф. презенса, які в оповіданні мають ітеративне значення минулого часу.

г) Вживання прийменника *струно* (строно) у значенні *з-за, задля* та

---

[19] *J. Stanislav*, Pôvod východoslovenských nárečí, čas. »Bratislava«, IX, Bratislava 1935.

[20] *J. Liška*, K otázke pôvodu východoslovenských nárečí, Martin, 1944.

[21] Там же, стор. 16.

[22] *І. Панькевич*, Кілька заміток до остатку аориста в закарпатських говорах, ЗНТШ, т. CXLI—CXLIII, Львів, 1925,

[23] *G. Gerovský*, Zur Behandlung der Lautverbindungen — dl-tl im Südkarpatorussischen (Ugrorussischen), »Zeitschrift für sl. Philologie«, VI, 1—2, 1929.

вживання прислівника *мере*, що має значення *так*, прислівника тільма у значенні *мало*, а прислівника *видиш* у значенні *мабуть*.

Ці явища бойківського говору зазначив Гнатюк, не подавши жодного тлумачення їх вживання чи споріднення з іншими мовними явищами. В цьому відношенні Гнатюк виступає перед нами як діалектолог-обсерватор, що має мету записати мовні дані для діалектології.

8. Цікавився В. Гнатюк й іншими мовознавчими темами і проблемами В «Записках наукового товариства імені Шевченка» подав він рецензію про книжку Ф. Карського «Белоруссы», яку оцінив він значно позитивно і привітав її вихід як вихід роботи, що має значення й для україністики.

9. Кілька думок діалектологічного характеру Гнатюка знаходимо в його рецензії про книжку М. Врабеля «Угро-русски народні співанки», в якій Гнатюк закинув збирачеві пісень неточність діалектного запису.

Мовознавчі проблеми вирішував Гнатюк у своїх статтях «Іще раз про слово «піп», ЛНВ, Львів, 1905, т. XXXII, кн. 10 та в статті «Як писати займенник ся при дієсловах», ЗНТШ, т. XXX, Львів, 1907. Оскільки ці статті В. Гнатюка нам недоступні, годі подавати їх аналіз.

Працював В. Гнатюк і над діалектологічним словником південнокарпатських українських говорів, але цей словник залишився в рукописі, і ми не мали змоги його бачити й говоримо про його існування на підставі кореспонденції Гнатюка з Панькевичем, що її аналізує на сторінках цього збірника М. Мушинка.

III.

Як показав нам аналіз, діалектологічні дослідження В. Гнатюка, хоч сам автор у центрі свого зору не мав діалектологію, є не роботами дилетанта, а добрим внеском в українську діалектологію. Без них не може обійтися ніхто, хто цікавився і буде цікавитись дослідженням південнокарпатських українських говорів, тому що вони займають місце в розвитку української діалектології, якого не можна абсолютно заперечити чи ним нехтувати. В порівнянні з роботами попередників, вони є кроком у вивченні південнокарпатських українських говорів, без якого не могли б появитись роботи наступних діалектологів. Роботи Гнатюка знаходили позитивну оцінку в сучасників. Добре їх оцінював сам О. Брох, який закидав Гнатюкові лише те, що він не записував матеріал за методом Сіверса та кілька інших дрібних деталей.

Якщо попередники Гнатюка дали матеріал й опис південнокарпатських українських говорів (І. Бережанин їх загальну характеристику,[24] М. Лучкай — опис говору околиці Мукачева,[25] Головацький теж загальну їх характеристику,[26] О. Огоновський матеріал із названої області,[27] а Н. Семенович — звуковий опис, морфологічні і синтаксичні риси і словник[28]), то Гнатюк

[24] *И. Свенцицкий*, Материалы по истории возрождения Карпатской Руси, ч. 1, Львів, 1906.

[25] *M. Lutskay*, Grammatica slavo-ruthena, Budae, 1830.

[26] *Я. Головацький*, Розправа о южнарусском язиці, ЗНТШ, т. CIII, Львів, 1880.

[27] *O. Ohonowský*, Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, Львів, 1880.

[28] *Н. Семенович*, Об особенностях угрорусского говора, «Сборник статей в честь Ламанского», С.-Петербург, 1882.

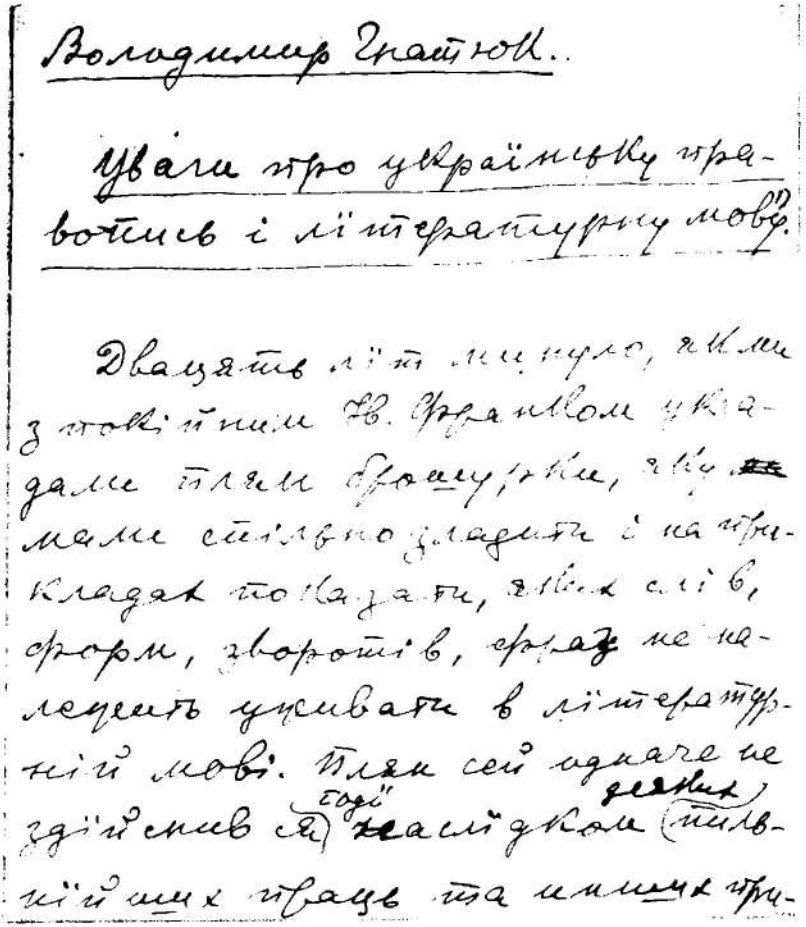

Володимир Гнатюк.

Уваги про українську правопись і літературну мову.

Двацять літ минуло, як ми з покійним Ів. Франком укладали плян брошурки, яку мали спільно зладити і на прикладах показати, яких слів, форм, зворотів, фраз не належить уживати в літературній мові. Плян сей одначе не здійснив ся тоді наслідком деяких пильнійших праць та инших при-

Сторінка рукопису одної з мовознавчих праць В. Гнатюка

спробував дати не лиш опис говірок, але й їх класифікацію в найзахідніших областях української мови, чим теж створював ступінь української діалектології, на який нав'язують пізніше Г. Геровський[29] та зокрема І. Панькевич[30] і інші, роботи яких є грунтовними на полі вивчення південно-карпатських українських говорів. Сам В. Гнатюк в галузі діалектології зробив:

1. Зібрав досить велику кількість текстів південнокарпатських українських говорів, в яких зафіксована їх морфологічна, синтаксична і лексична, а частково й фонетична структура доби 70 літ тому назад.

2. Спробував подати опис говірок деяких сіл, чим створив у науці пе-

[29] *G. Gerovský*, Jazyk Podkarpatské Rusi, »Československá vlastivěda«, III, Praha, 1934.
[30] *І. П. Панькевич*, Українські говори Підкарпатської Руси і суміжних областей, Прага, 1938.

редумови для написання монографії про говірки окремих сіл. Крім того, він намагався показати словацько-українське мовне пограниччя, причому вело його не мовне чуття, а, як відмітив був Панькевич,[31] цілий ряд позамовних бажань і прагнень. Спробував ще В. Гнатюк у своїх роботах дати порівняльний опис українських і словацьких говорів.

Внаслідок цього діалектологічні роботи В. Гнатюка повинні бути згадані в кожному огляді історії української діалектології і взагалі історії українського мовознавства. Зокрема повинні бути згадані вони тепер, коли виходить збірник, присвячений його світлій пам'яті.

[31] Цит. робота, стор. 6.

SUMMARY

Jozef Šelepec: Hnat'uk s Dialectological Works.

Volodymyr Hnaťuk examined not only the problems of folklore, ethnography, and literature, but he also solved some dialectological questions. The questions were above all those that dealt with the problem of Carpathian group of south-west Ukrainian dialects. In the centre of his concern were the mutual relations of the Ukrainian and Slovak dialects in the area of the present-day Eastern Slovakia and Batchka in Yugoslavia. V. Hnaťuk wrote some minor papers and reviewed a number of dialectological works of other authors on this subject, and during the last years of his life he was preparing a dictionary of the South-Carpathian Ukrainian dialects. Hnaťuk's dialectological work, however, were not purposeless. They were to support his attitude towards the questions of the national determination of the inhabitans living in the areas he examined.

Translation by Michal Frank

ZUSAMMENFASSUNG.

Josef Šelepec: Hnaťuks dialektologische Arbeiten.

V. Hnaťuk erforschte nicht nur folkloristische, ethnographische und literarisch-wissenschaftliche Probleme, aber er löste auch einige mundartliche Aufgaben. Es ging hier vornehmlich um Fragen der südwestlichen ukrainischen Mundarten der Karpathengruppe. Den Mittelpunkt seiner Beobachtungen bildeten die gegenseitigen Beziehungen der ukrainischen und slowakischen Mundarten auf dem Gebiet der heutigen Ostslowakei und der Bačka in Jugoslavien. Über die Mundartproblematik schrieb V. Hnaťuk einige Teilstudien, eine grössere Anzahl von Rezensionen zu dialektologischen Arbeiten anderer Autoren und in seinen letzten Lebensjahren arbeitete er an einem Wörterbuch der südkarpathischen ukrainischen Mundarten. Hnaťuks mundartliche Arbeiten waren aber zu keinem Selbstzweck verfasst, sie sollten seine Stellungnahme in Fragen der nationalen Zugehörigkeit der Bevölkerung der erforschten Gebiete unterstützen.